

**Tomasz Kizwalter, *Polska nowoczesność. Genealogia*,
Warszawa 2020**

Nowoczesność często stanowi przedmiot refleksji historycznych. Zagadnienie nowoczesności niesie ze sobą wiele kwestii i pytań uniwersalnych odnoszących się zarówno do poziomu życia, jak i nurtów intelektualnych. Wiąże się z klasyfikacją i kwantyfikacją wydarzeń, zjawisk, procesów. Tomasz Kizwalter należy do badaczy zajmujących się różnymi problemami nowoczesności. Jest znany jako autor dwóch monografii poświęconych wspomnianym kwestiom. Pierwsza z nich to *„Nowatorstwo i rutyny”: społeczeństwo polskie zaboru rosyjskiego wobec modernizacji (1840–1863)* (Warszawa 1990), druga zaś — *O nowoczesności narodu: przypadek polski* (Warszawa 1999). Wspomniane monografie stały się okazją do ukazania różnych perspektyw wizji nowoczesności. Wzbogaciły refleksje wokół pojęcia nowoczesności poprzez prezentację dyskusji dotyczących jego definiowania w różnych nurtach socjologii, psychologii społecznej i historiografii. Wskazać trzeba, że autor ma bogate doświadczenia badawcze w tej dziedzinie. Nie bez powodu zadał we wstępie do swych rozważań pytanie: czy warto pisać o nowoczesności wobec bogactwa treści i form opublikowanych refleksji nad nią? Publikacja stanowić miała potwierdzenie pozytywnej odpowiedzi na tak postawioną kwestię. Autor podkreślił jednak, że w obliczu bogatego dorobku dotyczącego nowoczesności, konieczny staje się wybór perspektywy badawczej. Kizwalter zdecydował, że przedmiotem jego obserwacji i rozważań będą postawy i poglądy niechętne nowoczesności. Skoncentrował się na krytyce oświeceniowego projektu rzeczywistości zakładającego możliwość rozumowego poznania świata i kształtowania jego kierunków rozwoju. We wstępie wskazał na postrzeganie zacofania jako jednej z cech charakterystycznych państwa i społeczeństwa przez elity polskie, stanowiące źródło ich rozważań i niepokojów. Jednym z jego istotnych symptomów stało się poszukiwanie przyczyn tego zjawiska. Można zatem uznać, że nowoczesność miała zostać ukazana z perspektywy przekonania o opóźnieniu w rozwoju, chęcią jego zrozumienia i dążenia do eliminacji. Autor we wstępie rozważań wprowadził również tematykę nowoczesności w jej współczesnym wydaniu. Zaprezentował występujący wobec niej krytycyzm i sceptycyzm różnych środowisk intelektualnych oraz oczekiwania konsumentów masowych na wciąż nowe wersje telefonów komórkowych, smartfonów, tabletów i innych gadżetów, bez których trudno sobie wyobrazić życie społeczeństwa XXI w. Zasygnalizował tym samym znaczenie materialnego wymiaru nowoczesności postrzeganego jako nieustanne dążenie do rozwoju nowych technologii i ich zastosowań w życiu codziennym. Ten kontekst nowoczesności jest najlepiej znany współczesnemu czytelnikowi dzieła Kizwaltera. Autor wskazał także na znaczenie dorobku szkoły frankfurckiej (Theodor Adorno, Max Horkheimer i bliski im Herbert Marcuse) w kształtowaniu stanowisk współczesnych środowisk intelektualnych. Stwierdził: „dzisiejsza lewica nie wyszła poza ten model krytyki społecznej, która wywodzi się ze szkoły frankfurckiej i zmierzającej w podobnym kierunku twórczości Foucaulta¹. Ma to trudne dla

---

¹ Chodzi o antropologa kultury Michela Foucaulta.

przecenienia konsekwencje dla klimatu intelektualnego, w jakim rozpatruje się problematykę nowoczesności. Od ponad pół wieku do wywodzącej się z przełomu XVIII i XIX stulecia konserwatywnej krytyki nowoczesności dołączają głosy zawiedzionych rzeczników emancypacji. Ideowi spadkobiercy marksizmu, porzucający marksistowskie przeświadczenie o zbawiennych skutkach racjonalizacji społecznej i postępu naukowo-technicznego, zaczęli przedstawiać modernizację jako zjawisko z gruntu destrukcyjne” (s. 68). To stwierdzenie dobitnie ukazuje konteksty, jakie kształtują postawy badawcze wobec zagadnienia nowoczesności, wpływając na wybór kierunków badań i formułowane tezy naukowe. Ta teza ilustruje także zmiany zachodzące w filozofii postmarksistowskiej.

Rozważania autora oparte zostały głównie na tekstach historiograficznych. Oprócz tego autor wykorzystał rozważania z historii literatury i filozofii. Sięgał także do refleksji socjologicznych. Można wskazać na dwa główne nurty publikacji — rozważania oparte na literaturze przedmiotu z historii, historii literatury, kultury i socjologii oraz tezy budowane na tekstach z XIX w. Spośród bogatego dorobku piśmiennictwa polskiego poświęconego kwestiom społecznym wykorzystał publikacje m.in. Stanisława Staszica, Józefa Kalasantego Szaniawskiego, Kajetana Koźmiana, Maurycego Mochnackiego, Henryka Rzewuskiego, Józefa Ignacego Kraszewskiego, Ludwika Górskiego, Adama Goltza, Jana Popławskiego, Romana Dmowskiego. Wykorzystał dzieła zawierające negatywne oceny zachodzących zmian cywilizacyjnych. Autorów tych trudno uznać za zwolenników ideologii liberalnej i demokratycznej. Wiele tez autora opartych zostało na rozważaniach eseistycznych, m.in. historyka literatury Ryszarda Przybylskiego.

Refleksje autora dotyczące postaw krytycznych i ich źródeł wobec nowoczesności zostały podzielone na dziesięć rozdziałów: 1. Pytania, 2. *Sapere aude!*, 3. Bliskie spotkanie z nowoczesnością, 4. Peryferyjna modernizacja — mocarstwa zaborcze, 5. Peryferyjna modernizacja — Polacy, 6. Bliskie spotkanie z Zachodem, 7. Polskie rozrachunki, europejskie przemiany, 8. Nacjonalizm, 9. Socjalizm, 10. Inni.

W rozdziale pierwszym autor streścił dyskusje w historiografii XX i XXI w. odnoszące się do przyczyn zacofania. Zaprezentował rozważania historyków i socjologów, m.in. Jadwigi Staniszkis, Antoniego Mączaka, Jana Sowy, dotyczące tych kwestii. Widoczne w nich były znane wątki, takie jak wskazywanie na odmienną rolę rozwoju cywilizacyjnego Europy Zachodniej i Środkowo-Wschodniej, przywiązanie szlachty polskiej do zajęć rustykalnych oznaczające niechęć wobec handlu i przedsiębiorczości, uprawiania i rozwoju rzemiosł, rolę Kościoła w kształtowaniu mentalności. Najnowsze rozważania z historii, historii literatury i historii kultury wzbogaciły katalog pytań o przyczyny zacofania ziem polskich o refleksje prowadzone na bazie nurtów postkolonialnych. Te zaś wiązały się z wprowadzeniem wątków dominacji.

W kolejnych rozdziałach Autor wskazał na wielość wizerunków nowoczesności. Znalazło się wśród nich zastosowanie wielu nowych idei społecznych w praktyce ustrojowej Księstwa Warszawskiego, przejawiających się w biurokracyjnej organizacji państwa, nowych regulacjach prawnych opartych na francuskim prawodawstwie cywilnym i wskazaniu na środowiska przyjmujące je z rezerwą. Przedmiotem rozważań stały się też niechętnie i kontestujące opinie i postawy wobec konstytucji Księstwa Warszawskiego. Ziemiaństwo uznane zostało za grupę społeczną inspirującą postawy oparte na poszanowaniu tradycji

i niechęci do zmian. Omówiono również modele modernizacji stanowiące często efekt koniecznych zmian wymuszonych sytuacją społeczną i ekonomiczną. Wskazano wreszcie wątki zamykające się w pytaniu: czy nowoczesność prowadzi do odrzucenia zasad moralnych czyniąc je niepotrzebnymi praktykami przy rosnącym poziomie warunków życia? Kizwalter wskazał na przewartościowanie pracy spowodowane rozwojem cywilizacyjnym. Dzięki niemu zaczęto ją traktować jako niezbędny element życia i misji każdego człowieka, niezależnie od grupy społecznej, z którą był związany.

Za jeden z istotnych czynników inspirujących różne formy przemian uznano administrację. Społeczeństwo potraktowane zostało jako stróż tradycyjnych wartości. Zjawisko takie widoczne było głównie w czasach Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego. System władzy i administracja Cesarstwa Rosyjskiego ukazane zostały jako struktury niechętne nowym ideom i zmianom. Peryferyjne położenie ziem polskich w państwach zaborczych odcisnęło piętno na ich modelu modernizacji opartym w dużym stopniu na doświadczeniach ośrodków władzy tych państw i dążeniu ich elit do wypracowania modeli służących terenom skoncentrowanym wokół ich stolic, oraz tym uznawanym za ważne z militarne punktu widzenia, dominacji i panowania.

Nowoczesność może być kojarzona z rozwojem wielu ideologii. Kizwalter podjął próbę określenia roli i wpływów liberalizmu, socjalizmu i nacjonalizmu w społeczeństwie. W tym kontekście wskazał przede wszystkim na słabość pierwszej z tych ideologii w środowisku elit polskich. Podkreślił, że socjalizm można traktować jako projekt modernizacyjny, ale jednocześnie wskazał wiele postaw i idei wobec niego krytycznych, często niechętnych i wrogich. Wymieniona ideologia wiązała się także z koniecznością określenia postawy wobec projektowanej i pożądanej niepodległości państwa. Istniały wewnątrz niej dwie orientacje, jedna o charakterze kosmopolitycznym, druga patriotycznym. Nacjonalizm został przez Kizwaltera potraktowany jako dążenie elit do symbolicznego panowania nad społeczeństwem posiadającym świadomość odrębności narodowej. Wątek ten stał się powodem do wskazania różnych napięć pomiędzy poszczególnymi grupami społecznymi, np. szlachta, później ziemiaństwo, chłopci. Na jego podstawie podkreślono występowanie częstych dyskusji dotyczących relacji naród–lud. Kizwalter wskazał, że upowszechnienie ideologii przyczyniło się także do poszukiwania modelu zbiorowości zintegrowanej, a przez to do rozwoju rozważań nad rolą poszczególnych grup społecznych i etnicznych w ramach wspólnot politycznych, w przypadku polskim — narodowej.

Rozważania Tomasza Kizwaltera, poprzez wybór publikacji zawierających krytyczne stanowisko wobec nowoczesności jako podstawy źródłowej, przyczyniły się do sformułowania tezy o braku pozytywnej diagnozy tego zjawiska przez środowisko elit polskich XIX i początków XX w. oraz optymistycznej i akceptującej postawy wobec przemian społecznych i cywilizacyjnych. W jednej z tez końcowych Autor zawarł przekonanie, że nowoczesność traktowana była jako element oddziaływań obcych, nie pochodzących z rodzimego kręgu kulturowego. Za podstawę takiego stwierdzenia posłużyły mu szczególnie doświadczenia okresu Księstwa Warszawskiego. Określił je mianem „bliskiego kontaktu z nowoczesnością”. Takie przekonanie wydaje się sprawiać, że bardziej zrozumiała staje się niechętna postawa elit polskich wobec tego zjawiska. Autor udowodnił, że zagadnienie nowoczesności, ze względu na wielość zjawisk z nim związanych,

różnorodność postaw i ocen społecznych, jest tematem wciąż żywym i otwartym na dalsze dyskusje historiograficzne, filozoficzne i społeczne. Zaprezentowana publikacja może stanowić podstawę do takich debat.

Alicja Kulecka

<https://orcid.org/0000-0002-5802-0018>

Uniwersytet Warszawski, Warszawa